

AZTIRI KAZETARI: ESTILO ETA MEZU

Julian Alustiza aztiriarra (“Aztiri”) 2005ean hil zen. Hiru liburu argitaratu zituen bizi zelarik: *Euskal baserriaren inguruan*, *Lihoaren penak eta nekeak* eta *Bizinahiaren arnasa*. Azkena haren bizitzako olerkien eta oroitzapenen bilduma da; bertako aurkezpen gisakoan irakur daiteke autorearen biografía laburra eta beraren idazlan osoaren berri (9-16 or.).

Hil osteko liburu honetan hark zenbait aldizkaritan argitaraturiko artikuluak bildu ditugu; horietako batzuk bakarrik: 50 inguru. Ia denak *Aránzazu* (gaurko *Arantzazu*) eta *Goiz-Argi* aldizkarietan argitaratuak, 1957-1977 bitarteko urteetan. Antzinakoenak orain dela 50 urtekoak dira, beraz. ‘Aztiri’ ezinez sinatu ohi zituen.

Arantzazutik idazten du Aztirik aldizkari horien irakurleentzat. Kontuan izan behar da hori, hainbat testu hobeto ulertu ahal izateko. Nafarroaz eta Euskarari buruz ari dela ere, sarritan aipatuko ditu Arantzazu eta bertako erromesak eta fraideak.

Kazetari berri-emale baino gehiago saiolari eta kontalari izan zen Aztiri –sermolari eta poeta izateaz gain–; baina kazetariaren begirada zoli eta bizkorra zuen, bere inguruari zuzenean begiratzeko eta bildutako berriak irakurleei emateko. Arantzazuko mendian zuen bere habia, eta bertan errun

zituen bere idazlanak; baina Alustiza ez zen arranoa, zeru altu eta urruneko hegada handitik lurreko ehiza handia “kontrolatzen” duen horietakoa; birigarroa zen bera, zuhaitzez zuhaitz mugitzen zena eta inguruko intsektu eta fruitu txikiez elikatu-ta, pozik kantatzen zuena. Birigarroaren grazia kantatzea den bezala, kontatzea zen Aztirirena, herriz herri ikusitakoa eta egunez egun ikasitakoa irakurleei kontatzea, soseguz egosi ondoren jatena bere baitan. Horrela, kontaketa hutsezko narrazio literariotik harantz, mezuz jantzitako saiakera kritiko bihurtzen dira haren idazlanak, beren laburrean.

Honako gaiok landu zituen nagusienik bere artikuluetan: herri-jendeen lanak, ohiturak eta jakintza, bertsolaritza eta herri literatura, euskararen bizi-larriak eta fruitu pozgarriak, nekazal munduaren ederra eta penak, kristau fedea eta bizitza, Arantzazu eta bertako erromesak. Berak zuen irakurlegoa kontuan izanik, Euskal Herriaren eta herritarren gorabeherak dira haren kezkek eta haientzat du bere mezua. Aldizkaritan argitaraturiko euskarazko artikulua atal handitan sailkatzekotan, honako lau titulu hauetara bilduko genituzke: 1. **Nafarroan barrena**, 2. **Euskararen alorrean**, 3. **Nekazaritza bizitzaren inguruan**, 4. **Arantzazu aldetik begira**¹.

Liburu honetan lehen bi ataletakoak bakarrik jaso ditugu. Bitan banatuta egon arren, oso lotuta daude batekoak besteko-
ei: Nafarroako kontuekin ari delarik ere, hango euskararen berriak eta horren egoerari buruzko kezkek dira gai nagusietako bat; euskal bertsolaritzaz, literaturaz eta idatziez ari delarik, euskararen gorabeherak datozkio etengabe lumara. Euskararen hariak lotzen ditu, lotu ere, bi atalak. Horregatik eman diogu liburu honi titulu orokor hau: *Euskararen berri onak... eta txarrak*. Txarrak ere bai, “Euskara zaharraren” gorazarreak eta erostak etengabe baitoaz txandaturaz Aztiriren idatzi batetik bestera; Euskararen alorreko ahalegin onak txalotu eta fruitu pozgarriak goraiapatzearekin batera, horrek jasaten dituen zapuzketa eta liskarrak deitoratzen baititu zorrozki.

Sarrera honetan autorearen esaldi asko aipatuko dugu, testu barruan nahiz oin-oharretan. Horien ondorengo parentesi arteko zenbakiak liburuko orrialdeak dira. Esaldiotan etzanda dauden hitzak geure aldetik daude horrela nabarmenduta.

I. AZTIRI ESTILISTA

Alustiza sermolariak bezala, Aztiri kazetariak ere bere estilo oso berazia landu zuen: baliabide estistiko hainbat ditu finkaturik, sarritan erabiltzen dituenak, batzuetan errepikatuegiak gertatzeraino. Estilista zen gure gizona, hitz egitean eta idaztean. Mezuaren zuzenarekin batera, hitzaren eta testuaren ederra bilatzen zuen beti.

1.1. Idazkera kolokiala

Elkarrizketa-egilea ez, baina narratzailea dugu Aztiri kazetaria. Zuzeneko elkarrizketa-artikulerik ia batere ez dauka. Baina sarritan eteten du bere narrazioa, solaskide balizko nahiz errearen bati hitza emanez, eta haren ahotatik “hitzez hitz” jasoak testura ekarriz.

Aztiriren idazkera zuzenekoa da; irakurleak aurrean balitu bezala idazten du, eta horien inplikazioa bilatuz: “Bukatzeko gauza bat esan nahi dizuet bertatik”². Eta hizlaria entzuleei begira bezala, Aztiri idazlea irakurlearen hurbiltasuna bilatuz hasten da, haren aldetik nolabaiteko sinpatia eta sintonia lortu nahian: “San Josen floreak”, *zuek ondo dakizuenez*, ez baitira geriza eta udare loreak, izotz eta elurrarenak baino” (44) –irakurleek beraiek esaten duten bezalaxe transkribatzen du: “San Josen floreak”, nahiz eta berak beste eratara idatziko zukeen⁻³. Sermolariak aurrean dituen entzuleei galderak ipintzen dizkien bezala, irakurleei ere galderak egiten dizkie tarteka Aztirik; eta erantzuna ere berak ematen du, irakurleek

emango luketena, edo berak horiei eman arazi nahi diena. Eta irakurleei aholkuak emanaz amaitzen du sarritan bere “solasaldia”; adibidez honetara burutzen du “Grazianoren bertso-bilduma dela eta” izeneko idatzia: “Eta bukatzeko, euskaldun denok bil eta elkar gaitzela geure Euskara zaharra ‘txingar’ bizi eta alaietan ikus dezagun berriz ere” (172)⁴.

Entzuleak aurrean dituen kontalariaren elkarrizketa-estiloa erabiltzen du sarritan, solasaldiaren barruan sartuz irakurleak ere. Horretarako askotan erabiltzen du aditzaren forma alokutiboa: “Orain urtebete dela edo *Aránzazu* hileroko hone-tatik zerbait idatzi nuen horretaz. Berriz ere hemen *nauzue* eta haize berberak eraginda gainera” (84); “Mutilak: Ez zian arrazoi faltarik!”, idazten du halako batean, besteren iritzia bere aldetik berresteko⁵.

Hizkera mintzatuaren hurbiltasun berezia du sarritan Az-tiriren testuak. Horren adierazgarri da, seguruenik, ‘zera’ hitzaren erabilera, honako adibideetan eta antzekoetan ageri den moduan: “Behin baino gehiagotan entzun izan diet Ur-biako artzainei, *zera*: hamaika alfer-neke eginak direla Biz-kaia aldeko lurraldetan”; “Gure periodista batek galdetzen zion, *zera*: Ea nola ikusten zuen berak Japonia herrialdearen etorkizuna”.

Era berean, ahozko kontalariaren estilo horrekin du ze-rikusirik agian, Aztirik aditz laguntzailea kentzeko duen joe-rak: “Baina hala ere aparteko nobela bat sortu zaio bere es-kuetan. Nobelari handi bat izan, inola ere!” (148); “Zoritxa-rrez, halaxe gertatu ere” (112)⁶. Doinu erretorikoa ematen dio horrela batzuetan esaldiari: “Eta gero zer gertatuko?” (194); “Eta bai ongi asko bete ere” (251). Dena dela, bizitasunean irabazten du gehienetan idazkera-estiloak: “Eta zer da eta? Euskaraz jakin bazekien, baina irakurtzen ez. Analfabetoa izan” (85); “Moztu ordukoxe landare berria baitator ondotik. Lurra izan horrelakoxea!”.

1.2. Aire literarioa: Esaerak, bertsoak, kanta...

Aztiriren idatziak edota argudioak maiz inoren esaldi edo iritziren bat aipatuz hasten dira. Irakurleekin ez ezik, berak irakurriak dituen idazleekin edo solaskide izan dituen lagunekin elkarrizketa edo eztabaida moduan eratzen du bere artikulua. Bere solasaren abiapuntutzat ez ezik, bere ideia- indargarriztat dakar sarritan inoren esana edo idatzia: [Halakoak] ederki asko esan zuen bezala... [Urliak] polliki asko adierazi duenez...

Baina Aztiriren idatzietako gauzarik nabarmenenetakoa herri-tradiziotik nahiz liburutatik jasotako esaera zaharren, herri-kanten eta bertsoen erabilera da, beraren narrazioaren harira ekarrita beti. Edozertaz ari dela aurkituko dituzu eurrez horrelakoak. Berak utzitako paper-sorten artean honako titulua duena aurkitu dugu: “Aita Alustizak bildutako euskal esaerak” (57 orrialde daktilografiatu beteetan 1.000tik gora dau-de jasota)⁷. Horrelako aipuak bere testuetara ekartzea ez zuen, ordea, erudizio kontua. Herri-tradizio jatorraren barru-barruan jartzen da horrela Aztiri idazlea; horixe bilatzen du, bilatu ere. Baina, bestalde, baliabide literarioa du berak horrelako testuen ekarpena: aire literario berezia ematen dio horien bidez bere idatzi osoari.

1.3. Metaforak eta konparazioak

Aztiriren artikulua irakurtzean etengabe aurkituko ditugu konparazioak eta metaforak. Berak hain hurbil eta hain erne bizi duen izaditik ateratzen ditu batez ere konparazioak: animalienak, landareenak, etab.

Umetxoak “pago-usoen pare” dira garbitasunean (86). Euskara arbola zaharra bezalakoa dago, harrak jota barrutik; baina altxuma berriak ere ekarriko ditu, hurrei etxean euskara irakasten dien familietatik. Eskolan euskara galtzen duten haur euskaldunak, berriz, udaberrian mozten den lizarra beza-

laxe zapuztuta gelditzen dira; edota familiarik mardul asko zekarten euskara eskolan etenda uztea, “pinu gazteari erdiko puja” (86) moztea bezala da; kimu berririk eman dezake, eman (erदारarena, jakina), baina aldameneko kimua izango du beti hori, ez erdiko; eta berarekin izango du ajea halakoak.

Erdara, berriz, haize zakarra bezala datorkio euskarari. Behinola guztiz euskalduna zen Ultzama, erdara-haizeak jota ikusi zuen gure idazleak; edota ibarretik gora doan behe-lainoa (erlainoa) da harentzat erdara, mendialdeko eguzki argia euskara biziaren sinbolotzat daukan bezala. Honela idatzi zuen, “Garizuma dela eta” artikuluan, Goldaratzera oinez zihoala bizi izan zuen esperientzia: “Behetik laino! Goitik argi! Eta bazirudien gure Euskal Herri zaharraren irudi bat zela gainera... Irurtzundik gora erdara-lainoa hedatzen eta zabal-tzen doakigu, kaminoan barrena. Baina goialdetik, mendiak eguzkitan daude. Birigarroa kantari ari da. Eta euskara entzuten da oraindik bazterretan” (47).

Nafarroako herri txikiak mendiaren babeseko hegazti-habia bezala ikusten ditu (Etxaleku) edo harkaitz ganean hegan ari den arranoa bezala (Goldaratz). Bestetan, berriz, artaldeak iruditzen zaizkio mendialdeko herri txikiok, eta haien erdian dagoen elizak artzaina gogoratzen dio⁸.

Euskararen alorrean zenbaitek egiten duen lan isila baina emankorra goraiatzean, sagar-lorea bezalakoak dakusa horietakoen ekina, “isilik etorri, isilik fruitua eman, eta isil isilik joan...” (82), inortxoren esker onik gabe.

1.4. Euskara batua eta euskalkien baliabideak

Gipuzkeraz idatzi zuen funtsean Aztirik; baina Nafarroako eta Lapurdiko formak eurrez erabiltzen zituen, batez ere artikulua- ren gaia Nafarroan edo Iparraldean kokatuta bazegoen. Ainhoako ermitarako prozesioa deskribatzen ari dela, honela esango du: “*lotu gaitezen* berriro mendiari” (60)⁹. Halako he-

rrikoez mintzatzen ari bada, eta berak bertan ikusi eta entzundakoak kontatzen, hango esamoldeak eta hitzak sartuko ditu tartean, sarritan ondo markatuta gainera: “Eta inguru guztian basoa, *oihana, alderdi haietakoek esango luketen erara*” (108). Erronkarin “*almaadia*” esaten dutela zehaztuko du (70). Xalbadorri bertsolari-txapelketakoan txistua jo ziotenekoaz ari delarik, “Xalbador pertsularia” deituko dio (185), berarenganako sinpatia eta hurbiltasuna adierazi nahian edo.

Edonongo herritarrengandik jasotako formak erabiltzea ez zen harentzat euskalkiari makurtzea, ez eta euskara batuaren eta euskalkien arteko arazoa bakarrik ere; baliabide literarioa zen. Euskara batua grafiaren, lexikoaren eta gramatikaren arazoa baldin bada funtsean, harentzat euskalkien arteko ekarpen literarioa zen lehenagotik. Alde horretatik, euskara batua euskara literarioaren kalterako dela salatu izan dutenek bestelakorik ikasiko lukete Aztirirengandik.

Horrexegatik, hain zuzen, eta Euskal Herriaren osotasunean sinesten zuelako eta euskararen gain oinarrituriko euskaldunon arteko batasuna behar-beharrezkotzat hartzen zuelako, ez zuen inolako eragozpenik izan Euskaltzaindiaren euskara batuaren bidea onartzeko eta ikasteko, bere ordura arteko idazkera aldatuz, zuen adina gora behera. Izatez, Euskaltzaindiaren 1968ko batzarra baino lehen hasi zen Aztiri ‘h’ letra erabiltzen, adibidez, ordurako euskal idazleen artean zebilen mugimenduaren bidetik edo; 1966ko “Ba zen ordua” artikuluan ‘zahar’ idatzi zuen, ordura arte ‘zaar’ idazten zuena.

2. ESAMOLDE ETA LEXIKO BEREZIAK

2.1. Esamolde usu erabiliak

Aztirik baditu bere esamolde bereziak, sarri baliatzen dituenak. Horietako batzuk ekarriko ditugu hona, adibide gisa,

parentesi artean horien esanahia adieraziz eta berak erabilitako esaldian kokatuta.

– *poz lorietan* (= poz-pozik): “poematxo hori bera astiro eta *poz lorietan* dastatu ahal izatea” (122); “Badirudi idazten bakarrik ez, baizik eta mahai baten inguruan, *poz lorietan*, antxumea dastatzen eta jaten ari dela bere lagunekin” dio (235), Axularren *Gero* liburuko esaldietako bat iruzkinduz.

– *goxo egin* (= atsedean lasaian geratu): “Baina gure erro-mesek ez zeukaten bertan *goxo egiterik*. Ardiak eta iturria atzera utzi, eta aldapari lotu behar berriz ere” (132)¹⁰.

– *ez izan haserre* (= gustura egon): “Pentsu ederrak ez ezik, merkea bilatu lezakete: ezkurra eta gatzaina ugariak baitira hango oihanetan. Basurdeak ere *ez dira haserre*”(109); Erronkariko “basolariak” beren enborrekin “behin errekarra helduz gero, *ez dira* [ez ziren] *haserre izaten*” (70).

– *miruaren buztanera bota* (= mesprezatu, bertan behera utzi): “Euskaldunak ez gara aberatsegiak gure ondasun apurrak *miruaren isatsera botatzeko*” (179). Euskararen alorreko hiperkritikoei buruz ari delarik, honela dio: “... baina beldur naiz Olabide “purista” delako ezeztatu duten bezala, Uriarte [Bibliaren itzultzailea, Bonaparteren babesean] *miruaren isatsera ez ote luketen botako*” (181)¹¹. Ameriketara emigratutako zenbait euskaldunen jokabidea honetara ikusten du: “... bagoaz Ameriketara eta askotan *miruaren buztanera botatzen dugu* dena: gure kristau fedeak zuztar txikia zuelako, noski” (141).

– *eder askoa(k)* (= eder-ederrak): Aztirik sarritan erabiltzen du 'asko' hitza izenondoa nahiz aditzondoa indartzeko. Izenondoarekin artikulua eta guzti doa indartzailea: *askoa(k)*. Bereziki 'eder' hitzarekin erabiltzen du Aztirik forma hori: “Badira Nafarroako bazterretan alderdi *eder askoak*” (54); “jaso zioten beren Arantzazuko Amari kapera *eder askoa*” (43); “Gayarre kantore aipatuak, badu bere herrian, Erronkarin, oroigarri *eder askoa*” (74). Bestelako izenondoekin ere erabiltzen du, ordea, forma bera: “Nafarroa zaharretik dator-

kigu oraingoan liburu *polit askoa*: Nafarroako Bertsolarien Txapelketa” (89); “eta zabarkeria hau akuilatzeke, eta nahas-mendu hau, zerbait bederen, argitzeke, maisu *egoki askoak* dira biak ere” (225). Beste adibide ugari aurki genezake liburu honetan bertan¹².

– **-la, nik uste.** Beste esamolde maiz erabilia du Aztirik honako hau ere: “ondo merezia daukala *nik uste*” (87); “ondo baino hobeto betetzen duela xede eta asmo hori, *nik uste*” (239); “eta berexiena bihotzondo sakoneko gizona eta poeta izatea zela, *nik uste*” (250); etab.¹³.

– **aitortu beharko.** Esamolde hau ere askotan aurkituko du irakurleak liburu honetan eta Aztiriren prosazko idatzietan oro har: “Euskal Herrian ere esnatzen hasi garela, *aitortu beharko* (99); “baina amets ustelak direla *aitortu beharko*” (106); “baina zazpi urte horietan burutu zuen lana bikaina izan zela, *aitortu beharko*” (112); etab.¹⁴. Esamolde hori batzuetan ‘bertatik’ hitzaren bidez indartuta edo doa: “Dena dela Euskal Historia jator bat atera zaiola, *aitortu beharko bertatik*”; “Beste aldera, berriz, baserritarrak ere izan dugula gure errua, *aitortu bearko bertatik*”.

– **hutsaren bahean galdu.** Esamolde metaforiko hau ez du askotan erabili, baina aipatzekoa iruditu zaigu: “Eta ez zen *hutsaren bahean galdu* nire aipamena” (170); “beraien bertso ederrak ez daitezela *hutsaren bahean gal*” (153).

Bestelako esamolde politik ugari ere aurkitu ahal dugu Aztiriren idatzietan. Honako hau adibidez: “Eta edozein tokitan berriz pinua. Pinua batez ere. *Bat luzea eta bestea luzeagoa*” (70), zein baino zein luzeagoa adierazteko.

2.2. Lexikoa

Aztirik ez du lexiko aberatsa bere idatzietan; alderantziz, nahikoa laburra dela esango genuke. Baina badu berezitasunik ere horretan, gure ustez azpimarratzekoa dena.

Batetik, joera nabarmena du palatalizazioaren bitartez edo atzizki txikigarrien bidez hitzen adierazgarritasun apartekoa bilatzeko. Honelako forma asko erabiltzen du: polliki, llabur, motel antxeokak, maxkalduta, mintzaera goxoa, etxe txuri, axkar-axkar, amona xaharra, inontxo, dugunokoxe, ez da batetxo ere harritzekoa, ondotxo, gehientsu, ingurutsu, etab. etab.¹⁵.

Bestalde, esanahi berezia ematen dio zenbait hitzi, batzuetan hiztegieta ageri ez dena¹⁶: **Bertatik** hitza “berehala” esanahiarekin darabil batez ere Aztirik oso maiz; eta askotan ‘aitortu’ hitzari lotuta, gorago agertu dugunez: “Dena den, ‘Ama, ekartzu papa’ delako poematxoak niri sortu dizkidan gogoeta batzuk ezarri nahi nituzke, hemen, *bertatik*” (122); “Hiztegi hau garai egokian datorrela aitortu nahi nuke *bertatik*” (220)¹⁷. **Noski** (*naski*) hitza ere esanahi berezi samarrez darabilela dirudi gehienetan, ‘hain zuzen ere’ edo ‘alegia’ adieraziz: “Hango jendea laboraria da gehiena, nekazaria *noski*” (79); “Lehenago ere *Aránzazu* honetatik zerbait idatzi genuen gai honen ingurumarian, otsaileko zenbakian, *noski*”¹⁸. **Halabeharrez** hitza da beste bat, eurrez erabiltzen duena; ez dirudi, ordea, horren adiera normalean (‘ustekabea’, ‘ezinbestean’) erabiltzen duenik gehienetan, eta bai ‘hain zuzen ere’, ‘zehazki’ adierazteko: “Luzaideko misioan” izeneko elkarriketaren hasieran, lana non egin zuten galdetu zion kazetariari honela erantzun zion zuzenean: “Luzaiden izan gara *halabeharrez*” (77). Esanahai bertsuko adibideak ugari dira Aztiriren idatzietan –“Baina pitxarrean hartzen baduzu ur hura zerbait moteldua eta epeldua dator. Horixe bera gertatzen zaio, *halabeharrez*, gure *Grazianori*” (145)–, oin-oharrean ikus daitekeenez¹⁹.

Gogokoa du Aztirik **eraman** (-ri eraman) hitza erabiltzea, ‘norbaiti irabazi’ edo ‘norbaiten gainetik egon’ adierazteko: “Ultzamako bailarari *eramango dionik*, ordea, gutxi” (54); “baina zaletasun honetan Barranka edo Sakana deritzon *lurral-*

deari eramango dionik, ez duzu behingoan bilatuko” (130); “Euskal Herri zaharra, bere paisaia, gizaki eta guzti kantatzen, gutxik *eramango diote berari*” (150).

Baditu beste hitz batzuk herritarrengandik zuzenean jasotakak edo, eta hiztegieta ageri ez direnak: Horietakoak dira: *io-teak* (= los tres días de carnaval, BN): “Ihauteriak Garizuman barrena luzatzen dira. Eta urte guztia ematen dugu *iotetan*” (46); *deneatu* (= nekatu): “Bide luzea eta zakarra izan eta ardiak erabat *deneaturik* doaz” (69); *laitsa* (= baltsa): “Hogei edo hogeita hamar tronko bata besteari lotu eta ontzi edo *laitsa* bat bezalatsu egiten zuten: Almaadia [*sic*], esaten zaio Erronkarin” (70); *barrastu*: “Baina bien bitartean, lurra, gure bizileku dugun Ama Lurra, *barrasten* eta zikintzen eta pozoitzen doakigu egunetik egunera” (115); *menoxtu*: “Euskal Herrian ez gara oraindik hainbestearaino iritsi, baina gure kale, erreka, zelai, baso eta mendiak nahikoa *menoxtu* eta pobretuak dauzkagula” (115); hiztegian ‘menostu’ forma aurkitu dugu, adiera bertsuarekin.

Eta epigrafe honetakoa bukatzeko, *erakutsi* hitzaren erabilera nabarmendu nahi dugu, “irakatsi” adierazteko baitarabil askotan: “Familia ere izan zuten eta euskaraz *erakutsi* zien umetxoei ere” (56); “Jauna hartzerakoan ama zenak *erakutsi-tako* otoitz ederra gogoratzen omen du beti” (76); etab.²⁰.

2.3. Zenbait ohar gramatikako

Euskal gramatika ondo ezagutzen eta erabiltzen du Aztirik bere idatzietan oro har, nahiz eta behin baino gehiagotan kekatzen den batzuek estuegi hartzen dituztela gramatikaren arauak²¹.

Hemen hiru atzizkiren erabilera berezi samarra nabarmendu nahi ditugu bakarrik:

1) **-go**, konparazio-atzizkia. Normalean **-ago** forma erabiltzen du konparazio-atzizkitzat; baina batzuetan **-go** forma ere

ageri da: “Eta gaur bertan ere lainoa eta ilunpea *hobetogo* (hobetoago) ikusten ditugu bazterretan” (139); “ondo baino *hobetogo* (hobetoago) letozkeen poematxo jostari eta zoragarri hauek” (125); etab.²². Geure aldetik aldatuta datoz forma horiek.

2) **-rik**, aditzlagun-atzizkia. ‘Damurik’ ezagunagoarekin batera –“damurik erdara mordoiloan ari ziren guztiak” (67)– ‘lastimarik’ ezezagunagoa lasai asko erabiltzen du Aztirik: “eta *lastimarik!* Ispilu eder askoa baita gaurko euskaldunen-tzat ere, eta bere izenak merezi luke zerbait haizatzea” (105); “baina Nafarroa aldea, batez ere, ez dugu behar hainbat eza-gutzen, eta *lastimarik!*” (93); “*Lastimarik* ‘bere bizitza guzti-ko lana’ argitaratzeke joan zaigu azkenean” (88).

3) **-(r)ik**, zehaztugabearen atzizkia. Perpausa negatiboetan ez ezik, afirmatiboetan ere oso maiz erabiltzen du forma hau: “Eta hauxe dugu guk ere *beharrenik*: batasuna...” (38); “eta erne eta hazi eta *fruitu ederrik* ekarri zuen bere garaian” (46); “Eta Misio santuak *fruitu ederrik* emango duelakoan gaude” (47); “eta heltzen denean *fruitu gozoagorik eta mardulagorik* ere ekarri dezake oraindik” (151); “*Apaiz jatorrik* asko bada Nafarroa aldetik” (52); etab. etab.²³.

2.4. Zehaztugabea eta plurala

Subjektu nahiz konplementu zehaztugabearen erregimena pluralean doa normalean Aztiriren idatzietan.

1) **Zenbait, asko, hamaika, hainbeste** zenbatzaile zehaztugabeak gehienetan aditz pluralarekin doaz: “Akats zenbait *badituela* eta ez al dugu...” (179); “gaur egun pentsa *lezakete* zenbaitek...” (207); “jardunaren fruitu umatu bat izan daitez-keela uste *dute* askok” (127); “Hamaika bertso eder eman *ditu* bere bizitza luzean!” (160). Baina: “Harri landu zahar haiek hamaika euskal solas adituko *zuten*” (65). Beren horretan utzi ditugu horrelakoak edizio honetan²⁴.

2) Zehaztugabeko **-(r)ik** atzizkiarekin doanean galdegaia normalean singularrean ematen du aditza, gorago ageri de-

nez; baina pluralean idatzitakorik ere aurkitu dugu: “Bertso ederrik asko eman *dizkigu Aránzazu* hileroko honetatik”; “Eta badira zenbait artzain ezpelezko kutxara, antosin, orrazi eta gauza ederrik egiten *dituztenak*”[!?] (69). Horrelakoak singularrera ekarri ditugu.

3. AZTIRIREN BI PAISAIK

“Euskaldunak beti izan gara paisaia-zale”, idatzi du Aztirik “Bide berriak urratzen” artikuluan, paisaia azaletik deskribatzeko trebetasun handiagoa dugula adierazi nahian, horrek sortzen dizkigun barneko sentimenduak ateratzeko baino.

3.1. Natura

Aztiri bera paisajista da oso, bere bizitzan eta bere idatzietan. Zabal ditu beti bere begiak naturaren ederrak ikusteko, eta erne bere belarriak, naturaren doinuak entzuteko; benetan bizi du izadia. Eta bere idatzietan maiz erabiliko ditu naturako elementuak, konparazio-elementu edo metaforatzat, gora-go esan dugunez, eta sarritan tartekatuko ditu paisaiaren deskripzio laburrak bere narrazioetan.

Baina Aztiriren deskripzioak ez dira zoologoaren, botanikariaren edo geografoaren deskripzio zehatz-hotzak; inpressionistak dira haren hitzezko “pinturak”. Honela kontatzen du bere ibilaldietako bat Ultzama aldean: “Maiatzeko egun zoragarri bat zen. Igandea gainera. Ultzamako herrietan zehar nenbilen. Bazirudien izaki guztiek beren soinekorik ederrenak atera zituztela kutxatik. Ikustekoa zegoen Ultzamako bailaratroa! Eta bien bitartean zozoak kantuan ari ziren sasi-gaietan eta birigarro baten saio gozoa zetorren baso aldetik. Eta hantxe bertan jarri eta ordu gozoak eman nituen igande zoragarri hartan” (57). Beste behin, Latasatik Goldaratzera igo-

tzen ari dela, honela idazten du: “Bide-ertzetan, berriz, basarana lorea ematen hasita zegoen ordurako eta txantxangorria kantuan ari zen haritz adarretik gure bihotzak zoramenez atzipetu nahian edo” (47).

Bizia, kolorea eta doinua baino gehiago da, ordea, berarentzat izadia: Eskola da, Jainkoak eraturiko eskolarik ederrena. “Sukaldea eta soroa eta mendia eta lurra eta zerua izan dira beren eskola eder”, dio Gezaltzako Grazianoren eta horrelakoen jakinduria gorai patuz (144). Eta beheraxeago: “Baina, niretzat behinik behin, “analfabetorik” gorrienak Jaunaren eskola handi eta eder honetan irakurtzen ez dakitenak dira”.

Izadi ederrean, berriz, hegaztiak eta txoriak ditu bereziki maite. Erronkarin ari da oraingoan: “Mendia besterik ez da ikusten ingurumari guztian. Behetik erreka. Goitik mendia. Gorago zero zirrinda bat luze-luze. Batzuetan zerbait zabal-tzen bada ere. Mendi maldatan, berriz, harkaitza eta pinua ugari. Lurralde zoragarria benetan! Baina hegaztien paradisu txikia dela, esango nuke batez ere. Oskilaso, bela, erroi, zape-latz eta arrano, denak bere etxetik bezala dabilta” (67).

Izadiarekin gozaten du eta izadiarekin sufritzen du. Pinuaren “inbasioagatik” sufritzen du, haritzaren eta pagoaren kaltetan delako; gaztainondoaren galtzeagatik sufritzen du; ibai zikindu eta kutsatuengatik sufritzen du. Sufritu egiten putre-en murriztearengatik²⁵. Eta bereziki sufritzen eta protestatzen du hegazti eta txorien aurkako erasoengatik ehiztari eta “eskopeteroen” aldetik²⁶.

3.2. Euskara

Euskal herrietako naturaren paisaia bizi duen bezala bizi du berak horietako euskararen paisaia. Bi paisaiak batean bizi ditu gainera, eta batera sufritzen horien hondamena. Ultzamako ibar zabalean dabilelarik, eta hango paisaiaren ederra gozaten

ari delarik, hona kontrastea: “Baina halako batean neskatxa talde bat sortu zen bidean barrena. Algaraka eta pozik zetozen, herri aldera inolaz ere. Bi belarrik luzatu nituen zer entzungo. Damurik erdara mordoiloan ari ziren guztiak” (57).

Areago, paisaia naturalaren elementuak erabiltzen ditu euskararen paisaia deskribatzeko. Goiko eguzki argiarena da euskararen espazioa, behe-lainoarena, berriz, erdararena: “Behetik laino! Goitik argi! Eta bazirudien gure Euskal Herri zaharren irudi bat zela gainera... Irurtzundik gora erdara-lainoa hedatzen eta zabaltzen doakigu, kaminoan barrena. Baina goialdetik, mendiak eguzkitan daude. Birigarroa kantari ari da. Eta euskara entzuten da oraindik bazterretan” (47). Biri-garroaren doinua eta euskararen soinua sintonian doaz Aztirerentzat.

Eta naturak airea eta oxigenoa eskaintzen digun bezala bizitzeko, Euskal Herriak euskararen arnasa behar du euskaldun izateko: “Euskal Herriko hurrek ez al dute galduko sekula gure herriaren arnasa eta arima den euskara gozoa!” (88). Izan ere, berarentzat euskararik gabe ez dago Euskal Herririk²⁷.

Euskararen paisaia higatu eta hondatua aurkitzen du, ordea, sarritan, hainbat herritan; paisaia naturalaren kalteek besteko atsekabea edo handiagoa ematen diote euskararenek berari: “Nafarroa zaharreko mapa bati begiratu hutsak halako min bat sortzen du bihotzaren barrenean. Orain berrogeitsu bat urte Erronkarin eta Saraitzun eta Aezkoan eta Erro aldeko bailaran gure euskara zaharra entzuten zen denean. Gaur, berriz, Eugi aldeko mendietan gordeta eta erdi lotsaturik dauka gu gaixoa” (49). Tristura handiz jo zituen Erronkariko euskararen hil-kanpaiak beste artikulua batean, hango azken euskaldunak hiltzean²⁸.

4. 'ZAHARRAREN' GORAZARREA

Liburu honetako 250 inguru orrialdeetan zehar 250 baino gehiagotan agertzen da 'zaharra' hitza.

*Orotariko Euskal Hiztegia*n zazpi orrialde betetzen ditu hitz horren sarrerak, bere adiera eta erabilera guztiekin. Adin handikoa edo urte askokoa (asto zaharra, etxe zaharra), antzinako edo aspaldikoa (literatura zaharra, koplak zaharrak), edota berriaren edo gazteagoaren kontrako (plaza zaharra / plaza berria; seme zaharra / seme gaztea). Aztiri ere gaztelu, eliza, kanpandorre zaharrez mintzatuko zaizu orrialde haue-
tan; ohitura eta usadio zaharrez jardungo zaizu; eta "antzina zaharrea" eta "aspaldi zaharretik" esaldiak botako dizkizu bat-batean; edota Bibliako "Testamentu zaharra" aipatuko di-
zu. "Adiskide zaharra" ere gogoratuko dizu: adin handikoa ez dena agian, antzinakoa ez dena, baina bai aspalditikoa, beste-
lako adiskide berriagoren baten lehian ez dagoena.

Adiera eta erabilera horiek denak euskararen tradizioan ditu 'zaharra' hitzak. Baina badu horrek beste adierarik ere Aztiriren idatzietan, *Orotariko Euskal Hiztegia*n aurkitu ez duguna. Izan ere, besterik gabe eta inolako konparaziorik gabe, "Uztapide zaharra" aipatzen badizu 1967. urtean -56 urte besterik ez zituen orduan bertsolariak, Aztirik berak baino lau bakarrik gehiago-, berehala konturatzen zara beste-
lako konnotaziorik duela hor 'zaharra' hitzak -egia da behe-
raxeago dakarren bertsolariaren bertsoan Uztapidek berak deitzen diola bere buruari "Uztapide zaharra"- . Nabarmen-
nagoa gertatzen zaigu orrialde gutxitan zortzi aldiz Lekuona (Manuel Lekuona) "zaharra" goraiatzea; ez da noski haren iloba Lekuona gaztearengandik bereizteko; eta identifikazio pertsonala edo deitura baino askoz esanahitsuagoa da Azti-
rarentzat 'zaharra' hitza kasu horretan -beti minuskulaz dago idatzita-; Manuel Lekuonaren kalifikatzailea da hor 'zaharra' hitza, "gure Lekuona handiarentzako" epitetorik egokiena, Aztiriren ustez.

Dirudienez, jatorraren parekoa da zaharra Aztirirentzat. “Uztapide zaharra” baino beheraxeago “Uztapide jatorra” dakar.

Horrela Aztiriren “zaharraren” mundu afektibo zabal-sakonean sartzten gara bat-batean, non ‘zaharra’ hitza epiteto edo metafora bihurtu baita. “Sukalde zaharra” antzinako espazio edo gela berritugabea baino askoz gehiago da maiz Aztirirentzat, baserriko txoko maitagarri horren oihartzun afektibo guztiak biltzen baititu nolabait horrek. “Literatura zaharraren” balioa goraiatzten digunean ere, euskarazko antzinako testuez baino gehiagoz ari zaigu Aztiri; idazle berrirentzat ere luken literatura klasikoaz ari zaigu, “Axular maisu zaharraz” –“Axular handiaren maisutza”– ari zaigunean bezala.

Eta “Nafarroa zaharretik” dabilenean edota “gure euskara zaharra” kantatzen duenean, horien antzinakotasun kronologikoaz baino gehiago ari da bere atxikitasun bihotzekoaz, haiekiko miresmen eta goresmen bihurtzen denaz. Izatez, oso maiz ‘zaharra’ hitzak ‘gure’ hitza darama aurretik: “gure euskara zaharra” bezala, “gure hizkuntza (edo mintzaira) zaharra”, “gure Nafarroa zaharra”, “gure literatura zaharra”, “gure *Argia* zaharra”, “gure Uztapide zaharra”, “gure sukalde zaharra”, “gure Euskal Herri zaharra”, “gure Fraisku zaharra”, “gure adiskide zaharra”, “gure historia zaharra” edo “gure Herriaren historia zaharra”, “gure bertsolari zaharra”, “gure base-ri zaharra”, “gure gaztaina zaharra”. Aztiriren “gure zahar-rrak” hitzak ere konnotazio berezia du noski, “orain hogeita hamar urte Arre deritzon herriko zahar-rrak euskaraz mintzatzen ziren” esaldiak zuzenean ez duena.

“Euskararen arbola zaharraz” (200) mintzatzen zaigunean, antzinatik datorkigun hizkuntzaz ari da, jakina. Baina behin eta berriro eta aho gozoz “gure euskara zaharra”, “gure hizkuntza zaharra”, “gure mintzaira zaharra” idazten duenean, geure-geurea eta maiteen dugun hizkuntzaz ari da, ez antzina-koa delako, geurea dugulako baino.

Zaharraren metafora maite du Aztirik. Zaharraren misterioaz beteta daude haren orrialde guztiak.

5 . IDAZKERA ETA GRAFIA: IRIZPIDEAK

1957-1977 bitartean argitaraturiko artikuluak jaso ditugu liburu honetara. Horietako askotxo Euskararen batasuna bideratzeko Euskaltzaindiak Arantzazun egindako batzarra (1968) baino lehenagokoak dira. Julian Alustizak gogoz hartu zuen Euskaltzaindiak markaturiko bidea, eta hark irizpideak eta arauak eman ahala, horiek ikasten eta betetzen saiatu zen –horretarako maisu eta aholkulari bikaina zeukan alboan: Luis Villasante euskaltzainburua–. Horregatik bidezkoa iruditu zaigu haren aurreko idazlanak ere euskara batura ekartzeari edizio eguneratu honetan. Hala ere, zenbait forma eta testu jatorrizko idazkeran utzi dugu, batez ere elkarrizketak, bertsoak eta esaera zaharrak.

1. Autorearen narrazioko testuak euskara batura ekarri ditugu oro har.

2. Euskal Herriko herrien izenak euskarazko forma ofizialean eman ditugu.

3. Ahotatik jasotako aipuak beren horretan utzi ditugu, autoreak argitaratu bezala, nahiz eta inoiz argi egon transkribaturiko hitz edo formaren bat edo beste ez dela zehazki solastariaren ahotatik irten zena²⁹.

4. Idatzitako testuen aipuak beren horretan utzi ditugu³⁰, nahiz eta batzuetan ez dituen hitzez hitz eta letraz letra jaso horiek, zerbait moldatuta baino.

5. Elkarrizketetako formak eta idazkera ere beren horretan utzi ditugu, jatorrizko kutsu osoa gordetzearren.

6. Bertsoak eta esaera zaharrak beren horretan utzi ditugu, inolako aldaketarik gabe.

7. Hitzen palatalizazioaren edo atzizki txikigarrien bidezko forma bereziak errespetatu egin ditugu.

8. Zenbatzaile zehaztugabeen erregimeneko aditz pluralekoak beren horretan utzi ditugu.

9. – **zehir** / – **barrena**: Bi hitzoren aurreko elementua kasu inesiboan nahiz nominatiboan aurki daiteke Aztiriren testuetan: Europako herriak zehir, Nafarroa zehir, Euskal Herri zehir, urteak zehir, mendeak zehir; baina baita: Euskal Herrian zehir, Aralar mendian zehir, kondairan zehir. Era berean: Nafarroa zaharra barrena, Euskal Herria barrena; baina: euskal kondairan barrena, Frantzia barrena... Gure aldetik, denak inesiboan jarri ditugu. Batzuetan **-tik barrena** darabil berak: “Larrun mendiaren gainetik barrera”; Iruñetik barrena”; “Le-kunberritik barrena”... Beren horretan utzi ditugu horrelakoak.

10. **Bere (haren, beraren)**. Aztirik sarritan erabiltzen du “bere” izenordaina, nahiz eta bihurkaria ez izan (“haren” edo “beraren” lekuan edo): “Sei urtetik hasi eta hamabi urterainoko umetxoak azaltzen dira bere orrietan” (87); “Baina Nafarroa aldeko zenbait tokitan ondo ezaguna da bere izena” (93). Gure aldetik, bihurkaria ez denean, “haren” (“beraren”) (“haien” edo “beraien”, plurala denean) edo antzeko formekin trukatu dugu.

11. **-z/-az**: Atzizki instrumentala duten partizipioetan, sarritan, artikulua sartu ohi du Aztirik. Artikuluarekin utzi dugu berak hala idatzitakoetan: Eramanaz, eskainiaz, emanaz.

12. **Bailitzan** aditz-forma. Alegiazko aditz-forma puntual moduzko hori ia beti formula finko gisa erabiltzen du: “hori gutxi bailitzan, ...”. Batzuetan **-n** atzizkirik gabe erabiltzen du Aztirik: “bailitza”, “bai litza”. Horrelakoetan “bailitzan” idatzi dugu beti³¹.

Oharrak

- ¹ Baditu beste bi idazki sorta, aparteko eranskinetan joan beharko luketenak agian: *Goiz-Argi* aldizkarian argitaraturiko “Kanta-kantari” sailekoak, batetik; eta *Arantzazuko Andre Mariaren Egutegian* urtetan zehar banaturiko testu-apurrak, bestetik. “Kanta-kantari” sailean euskal bertsolaritzaren eta bertsolariaren ale politak aurkeztu eta eman zituen 1964-1967 urteetan.
- ² Beste adibide batzuk, beraren testuetatik jasoak: “Baina Ainhoako mendi zoragarri honetan meza santua hastera doa eta utz *ditzagun* alde batera istorio eta gainetikoa” (62); “Heldu *dieziaiogun* berriz ere aldapari...” (Ainhoako kaperarako prozesioa kontatuz) (59-60). “Eta kilometro batzuk jan orduko, hara hor non *daukazuen* gaztelu zahar bat” (65).
- ³ Horrelako sinpatia bilatzearen beste adibide bat da honako hau ere, “Nafarroa Zaharretik” idatzian datorrena. Arantzazuko eliza berrirako dirua biltze aldera Nafarroako mendialdeko herrietatik fraideek egin zituzten ibilaldien berri ematen ari delarik, eta nolabait eskerrak eman nahian edo, honetara dio: “Errodrigotxo Baltzategikoa bezalaxe, artzainak izaki [lehenxeago aipaturiko herri-tarrak, alegia], eta horretatik sortu zaizue inolaz ere Arantzazuko Ama Birjinarentzat duzuen maitasun bizia. Bejondeizuela zuei!” (41). Arantzazuko sermolaria horrelaxe mintzatuko litzaieke Urbiako artzainei, sermoia egitean. Oraingoan artikulua oro har ez dago herri horietakoei idatzia zuzenean; baina une batean bestelako irakurleak nolabait ahaztu, eta haiei zuzentzen zaie bereziki.
- ⁴ Bestelako adibide batzuk, hainbaten artetik jasoak: “Zure umetxok idatz dezatela *Umeen Deia*-n. Zabaldu” (84); “Irakurri eta ez hautsi: irakur dezatela euskaldun guztiek. Horretara euskararen arbola zaharrak altxuma berriak ekarriko ditu” (84); “Zarauzko Itxaropenak argitaratu du liburua, ‘Kuliska-Sorta’ deritzon sailean. Aspaldiko ohitura duen bezala, zauli eta eder azaldu da oraingoan ere. Jarrai bide horretatik” (148).
- ⁵ Aditz forma alokutiboak ehundaka aurki daitezke Aztiriren idatzietan: “Aspaldi honetan euskaldunak negarra jotzen ari *gaituzu*,

euskara galeran doalako” (168); “Eta 'esku azkar eta gozo hori' sortu zitzaigun zorionez: gure Aita Villasante *duzue*” (218).

- ⁶ Hona hemen, antzeko beste zenbait adibide: “sai zuria [du] bere izena, kolore zuriduna baita” (116); “Deabrua ohartu omen zen; baina orduko urrun joanak izaki” (128).
- ⁷ Jose anaiak –fraidea hori ere– kopiau zizkion nonbait makina daktilografikoz. Berak aitortu zidanez, ez daude inon argitaratuta. Gotzon Garateri eman nahi izan zizkion nonbait, baina azkenean Arantzazun geratu zen bilduma.
- ⁸ “Etxeak, eliza baten ondoan bilatuko ditugu gehienez, ardiak artzainaren ingurumari bezalaxe” (“Garizuma dela eta” artikulua berean, 108. or.).
- ⁹ ‘Lotu’ hitzaren erregimen modu hori gehiagotan ere erabiliko du, ordea: “Baina gaur, behinik behin, erdiko *bideari lotu* gaitezen” (67); “... eta lotu dira *bideari*” (131); “Ardiak eta iturria atzera utzi, eta *aldapari lotu* behar berriz ere” (132).
- ¹⁰ Aztirik berak kakotxoan (“–”) artean jarri ohi du batzutan esamolde hori, berorren berezitasuna adierazteko edo, ondorengo esaldiotan ikus daitekeenez: “Bide-ertzetan, berriz, basarana lorea ematen hasita zegoen ordurako eta txantxangorria kantuan ari zen haritz adarretik gure bihotzak zoramenaz atzipetu nahian edo, baina, hala ere, ez genuen ‘bertan goxo egiten’. Goranahiak eraginda, mendi aldera jarraitzen genuen beti” (47). “Baina oraindik ezin genezake ‘bertan goxo’ egin. Eta Zangotzako hiria, gure Zaldu [sic] zaharra, bere aspaldiko eliza zoragarrien inguruan bilduta utzirik, goazen aurrera” (65).
- ¹¹ Ideia bertsua dago *Umeen Deia* aldizkariko idazlanak baliogabetzat jotzen dituztenak gogoratu: “Eta umetxoan lan horiek ere ongi orraztuak, erdara kutsurik gabe ikusi nahi dituzte. Bestela, *miruaren buztanera bota guztia*” (83).
- ¹² a) ‘Eder’ izenondoarekin: “*Milla euskal-olerki eder* liburuan badatoz bi *eder askoak*” (81); “*Gaztainadi eder askoak* nabari dira edonon” (97); “Oraingoan Nafarroa aldetik datorkizu albiste pozgarria ez-ezik, *ejemplo eder askoa* (99); “Dena dela, *liburu eder askoa* eskaini zien gure Aita Fr. Krispinek (178)”; “Baditugu gaurko egunean ere *itzulpen eder askoak*” (181); “Aurtengo uda-

berriak *Pazko-sari eder askoa* ekarri digu euskaldunoi (202); “Eta Saletxeren nobela honetan bertan daukagu *proba eder askoa*” (228). b) Edo bestelako izenondoekin: “Abenduan, *jaialdi polit askoa* eman ziguten Donostiako Victoria Eugenia deritzon antzokian” (192); “Etxaniz jaunak, berriz, “*rumba*’ *polit askoa* kantatu zigun euskara gozoan” (193); “Nafarroa zaharretik dator-kigu oraingoan *liburu polit askoa*” (89); “Beruete aldeko aitonek *gauza polit askoa* kontatzen dute belearen bizkarretik” (97); “Europako herrialde nagusiak badituzte beren *kondaira eta literatura aberats askoak*” (107); “Euskaldun Batek” deritzon idazlea dugu *lekuko jator askoa*” (230); “*liburu bikain askoa* eman baitigu oraingoan ere” (249); “Arranoa 'harraparien' familiakoa duzue. Putreak baino zerbait txikiagoak dira gorputzez eta hegalez, baina bai harroak eta *dotore askoak*” (liburu honetan ez dagoen “Arranoak euskal mendietan” artikuluko testua).

¹³ Hona hemen beste hainbat adibide, Aztiriren artikuluetatik ateratak: “Baina Euskal herrietan inork omenaldi eta gorazarre eder eta handi bat merezi badu Lekuona zaharra dela, *nik uste*” (244); “Baina oraingo honetan marka guztiak hautsi ditugula, *nik uste*”; “laster argitaratuko dela, *nik uste*”; “Arantzazuko koplak zaharretan behintzat, horrelako zerbaiten aztarren garbia jaso genezake-ela, *nik uste*”.

¹⁴ Hona hemen beste hainbat adibide, 'bertatik' gehigarririk gabe nahiz gehigarriekin: “Kintana jaunarentzat ‘aspergarri eta ulerkaitza’ bada ere, lan ikaragarri eta miragarria *dela aitortu beharko*” (180); “Eta bere osasun eta borondate osoa lanbide horretan jarrita *zeuzkala, aitortu beharko*” (187); “Baina geroak arrazoi osoa eman *diola aitortu beharko*” (191); “aldikeriaren gaitzak” jota *daudela aitortu beharko*, Torrealdairekin batera” (206); “Eta lege eta jomuga hori ez *dituela* ahaztu historia eder honetan *aitortu beharko*” (211); “Jokaera honetatik eragozpen eta problema ikaragarriak sortu *zaizkigula aitortu beharko*” (215); “... pobretuak dauzkagula, *aitortu beharko bertatik*” (115); “eta ondo merezia zeukala *aitortu beharko bertatik*” (102); “lotu gatzazkion, bada, gaiari. Eta hauxe da, hain zuzen, *bertatik aitortu beharko duguna*” (229); “Gipuzkoa eta Bizkaiko zenbait auzo eta herrietan ere beste hainbeste nabari dela, *aitortu beharko berta-*

tik" (241); "hiztegi lan honetarako ondo prestatua zegoela, *aitortu behar bertatik*" (219); "Eta hauxe da, hain zuzen, *bertatik aitortu beharko duguna*" (229).

- ¹⁵ Hona hemen antzeko adibideak Aztiriren testuetatik aterak: artalde koxkor bat, ixilka-mixilka, xurrut gozo bat egin, lur beltz-beltza, etxeak halatsu, sumatu dugunekoxe, garratz xamar, ehun mila ingurutsu, oraintsu, elkor xamarrek, errape ximurra, beranduxko, xeharka (zeharka-ren orde), hil aurretiko hartan, itxaropena eta poxa, aspaldixko, batetxo zorrik ez diona, ez da batetxo ere, antxeoak, erraxa, hainbestetsu, pixkana, mendi kaxko, maxkaldu, nexkatxa. Gure aldetik, beren horretan utzi ditugu horrelako hitzen formak.
- ¹⁶ Banan-banan kontsultatu ditugu hemengo hitzak *Orotariko Euskal Hiztegi*an, hemen eman ditugun hitzen historia semantikoa ezagutzeko. Horietako batzuren erabilera tradizio literarioan, zaharragoan edo berriagoan, oinarrituta dago; beste batzuetan, badirudi ahozko tradizioari dagokiola gehiago, Aztirik gogoz bilatu izan duenari.
- ¹⁷ Hitz-forma honen esanahi eta erabilera horiek ezagunak dira Iparraldeko literatura klasikoan bereziki; hegoaldean askoz gutxiago, ordea. Liburu honetako adibide gehiago: "Arantzazun izandu al zera inoiz?– galdetu nion behin batean Oskotzako aitona bati. Eta *bertatik* eman zidan erantzuna" (39); "– Emen? Apezak! Apezak!– erantzun zidan *bertatik*" (52); "Bukatzeko gauza bat esan nahi dizuet *bertatik*" (52); "Baina erantzun zorrotza jaso beharra izan zuen *bertatik*" (92); "Halaxe uste zuen gure Larreko ospetsuak ere, eta euskara ikasteko asmo sendoa hartu zuen *bertatik*" (106); "beste apaiz azkar eta jakintsu batekin oroi-tu nintzen ni *bertatik*" (127); "Petxuaren gainean paratu edozeini eskua, eta bere pentsamendu guztiak asmatzen omen zizkion *bertatik*" (93).
- ¹⁸ 'Noski' –naski– hitzaren erabilera hori ez dugu aurkitzen hiztegi-tan. Beste bi adibide: "Andre Mariaren Natibitate eguna, irailaren 8a, *noski*" (130). "Horretarako bazuen haurrak andereño argi eta aparteko bat ere: bere amatxo, *naski*" (123) –'naski' iparraldeko forma bere horretan utzi dugu edizio honetan–.

- ¹⁹ “Baina liburu honek badu, *halabeharrez*, beste atal bat” (145); “Gaztetxo zelarik, eta gure eskualdean giro txarra zegoelako, Frantzia aldera jo zuen, mugaz beste aldeko Euskal Herrira, Donapaleura *halabeharrez*” (177); “Ez zait behingoan ahaztuko egun huraxe! Bazkal ondoa zen, *halabeharrez*” (198); “Lekuona zaharra Donostiako kaleetan zehar omen zihoan eta, *halabeharrez*, Jose Artetxe jaunarekin topo egin omen zuen” (245); “San Joan Vianney, Ars-ko Erretore Santuak frantsesez emandako erakusaldiak dira. Bere Katezismo edo Dotrina, *halabeharrez*” (141); “Eta, *halabeharrez*, eliza eder horretarako laguntza eskatzen ibili gara gu ere” (39); “Eta, *halabeharrez*, igandea zen eta Dantxarinean baziren zenbait euskal frantses eta haiek ere eman nahi izan zuten beren “puxke” (42); “Eta, *halabeharrez*, egun hauetantxe jaso du kantua eder hau” (48); “Gaur herritik kanpora bizi da, Oskotzen *halabeharrez*” (50); “Arantzazuko eliza berri-rirako eskabidea egiten ari ginen. Nafarroako Zugarramurdi aldetik *halabeharrez*” (58); “Bero egiten du eta izerdi-patsetan doa jendea. *Halabeharrez* iturri baten ondotik igaro beharra daukagu (60)”; “Aragoiko lurraldeetan sartu gara. Tiermas aldean *halabeharrez*” (66); “Luzaiden izan gara *halabeharrez*. Eta txoko polita dela esan duenak arrazoi osoa du” (77); “Gu ere Donibaneraino heldu ginen. Azoka zen *halabeharrez*, eta euskal frantses asko zen egun hartan herrian” (81); “Karta-punta bat egiteko ere ez gara askotan! Eta, *halabeharrez*, horretarakoxe sortu zuen *Umeen Deia*. Gure umeak euskaraz irakurri, euskaraz idatzi eta, bide batez, beren mintzaira ederra maitatzen ikas zezaten” (83); “Oraintsu, *halabeharrez*, gure Oskillaso prestuak *Egan* deritzon aldizkarian azaldu zuen Mattin Mottelaren ipuin bat” (94); “Oraintsu Nafarroa zaharretik ibilia nauzue. Basaburua-goitikoa deritzon eskualdetik, *halabeharrez*” (108).
- ²⁰ Hona hemen liburuko adibide gehiago: “Garaiz *erakutsi* nahi zion nonbait bere 'opizio' makurra” (96); “Eta oraingoan Nafarroa zaharretik datorkigu *erakutsi* eder asko” (116); “Baina Atarrabi hau arrunt abila omen zen eta bere txapelari mintzarazten *erakutsi* omen zion” (127); “Gaiek eta irakurleek berek *erakutsiko* digute zer idazkera erabili gero” (223).

- ²¹ “Baina aspaldixko idatzi genuena aitor genezake gaur ere: gure euskara zaharraren joskera korapiloa ez dela erabat askatu oraindik. Altube jaun ospetsuak argitasun ederrik eman zigun, bai, hala ere ez nuke esango gai hau osotara erabakita daukagunik” (125).
- ²² Beste adibide batzuk, edizio honetan aldatuta daudenak: “Gauetan kontrabandoan dabilzanak *estuxego* eramango dute barrena” (59); “eta heltzen denean fruitu *gozogorik* eta mardulagorik ere ekarri dezake oraindik. Euskarak eta euskaldunak arnasa eta gogo gaztegoa izan dezaten” (151).
- ²³ Liburu honetako beste adibide batzuk: “*Bertso ederrik* asko eman dizkigu *Aránzazu* hileroko honetatik” (160); “Altube jaun ospetsuak *argitasun ederrik* eman zigun” (178); “Ikastoletan eta beste, *mesede ederrik* egin lezakeela nik uste” (213); “Larramendi batek *astindu ederrik* eman zion, bere garaian, Kardaberaz Aitari” (229); “Azkenaldi honetan *liburu ederrik* atera du plazara” (237); “Betiko gauza horixe! Borondatea bezain luzea balu poltsa, *lan ederrik* egin lezake euskara-alorretan!” (84).
- ²⁴ Gehienetan pluralean egon arren, singularrean ere ageri da zenbait adibide –zebakirik gabekoak ez daude liburu honetan, baina bai Aztiriren bestelako artikulutan–: “Asko jota ere zeharka bakarrik aipatu *zitezkeen* zenbait gai” (247); “baztertua utzi *dute* euskaldun askok” (244); “pentsa *lezakete* zenbaitek” (207); “Gipuzkoa eta Bizkaiko zenbait hauzo eta herrietan ere beste hainbeste...” (243); “eta sasi arteko ilunpetan sartu nahi *gaituzte* zenbaitek” (245); “Biltzaileak ontzat bezala [*sic*] ekarri *zituzten* zenbait perretxikori”; “zenbaitek beste aldera pentsatzen *badute* ere”; “Eta ondotik Latxaga jaunak beste zenbait berri jakingarri ematen *dizkigu* oraindik”; “Deportista zenbait, berriz, gogozko *zaizkigu*, Urtaindik hasita gainera”; “Hau dena irakurrita gero, bekokia beztu *lezakete* zenbaitek”; “*Badira* euskal herrietan zenbait gazte”; “*Badira* alderdi hauetan ere zenbait herri gure aurrekoen...” (48); “Aita Felipe! Eta ikasbide ederra eman diezu gaur eguneko hainbeste euskaldun *txepelei*” (82); “baina askok uste *duten* bezain eskasa ere ez”; “egin zuela uste *dute* askok”; “Eta holaxe gure pagadi zaharrak alaitasuna ez ezik, ogibidea ere ematen *zien hamaikatxori*”. Beste haueetan singularrean dago aditza: “Politikak ere horixe bera eskatzen ziolako, esango *du* zenbaitek”; “Eta baso-mozketak eta ikazkin-

tzak jende asko eskatzen *zuten* lanerako”; “Beste zenbaitek, esku-bitarrei eta militar eta arma-gizonei egotzi *dizkie* [sic] kulpa osoa”.

- ²⁵ Honela du idatzia liburu honetatik kanpo geratu den “Arranoak euskal mendietan” artikuluan: “Izan ere azken aldi honetan galera handia izan dute hegazti mota horiek denek. Garai batean, Urbasan, Aralarren, Aizkorrin eta Arantzazu mendietan putre asko ikusten zen hegan. Oraintxe hamabost bat urte delarik, Aloña mendiko iturrian, berrogeita hamar putre kontatua nago, orrazketa [sic] eta jan-berri zituzten ardi zaharrak patxada ederrean egosten”.
- ²⁶ “Esaera da: ‘Eibarrek galdu zituela sorginak’. Eta Eibarrek ezkutatatu ditu gure txori eta hegaztiak ere. Eibarrek eta euskaldunen gizalege ezak. Dena aitortu nahi badugu behinik behin. Hego-dunik azaltzen bada, erre eta aurrera” (115).
- ²⁷ “Ehun urte Larreko jaio zela” artikuluan honela dio: “Badira gaurko egunean gure hizkuntza galduta ere, euskaldun jarrai genezakeela esaten dutenak. Baina amets ustelak direla aitortu behar: Euskara baita gure baliorik, ezaugarriarik nabarmen eta harri-garriena. Eta gure euskara bertan behera utziko bagenu, mesederik inorentzat ez, eta kalte ikaragarria izango litzateke guretzat ez ezik, Espainia eta Europa zahar guztiarentzat” (106).
- ²⁸ “...gure ‘uskaldun’ zaharrak hiltzen zihoazen bezalaxe, ‘uskara’ ere ezkututzen eta erabat galtzen joan zaigu lurralde haietan. Pastora eta Simona Anaut aspalditxo hil ziren” (135). Eta honetara amaitzen du: “Euskal Herriko mugatik ‘uskara’ ehortzi dute Erronkarin” izeneko artikulua: “Azkenik bihotzetako hotza eta zabarkeria dela bide, hil zaigu, bada, Erronkariko ‘uskara’ gaixoa. Eta ‘Deusezaren eskietan’ galdu betiko. Eta beldur naiz Saraitzun ez ote zaigun beste hainbeste gertatuko. Eta Aezkoan eta Ultzaman, eta eta...” (135-136 or.).
- ²⁹ Julian Alustizak paperean jasotzen zituen solaskidearen hitzak, eta agian batzuetan ez entzundakoaren gain zuzenean, geroago eta buruz hartutakoaren gain baizik. “Mattin Mottela” artikuluan aitortzen duenez: “Baina nik, zoritxarrez, ez nuen sekula magnetofoirik aldean izan. Baina kontulari garbia eta atsegina zen gure lakuntzar maitea eta ahaleginak egin nituen berak esan bezala jasotzen, baina hala ere ez nuke beti segurantzia osorik emango”

(94). Dena dela, solaskideen mintzaera-berezitasun dialektalak eta bestelakoak narbarmendu nahi dituenean, zehatza eta zorrotza da oro har bere landa-lanean.

³⁰Salbuespentxoak egin dugu, behin baino gehiagotan eta ez idazkera berdinean emana duen Iratzederren aipu honetan: “Arimaz gabetua, nori zaio eder? / Eskuara hilez gero, Euskalerrria zer?”

³¹Maiz erabiltzen du formula moduko hori, liburu honetan nahiz beste artikuluetan: “*Hori gutxi bailitzan*, bere ondorengoei ere euskara utzi zien ondasunik jatorrena bezala” (107); “*Eta hori gutxi bailitzan*, batak besteei kulpak emanaz igarotzen ari zaizkigu egunak eta urteak” (168); “*Hori gutxi bailitzan*, bere iloba baten bihotzean bertsolaritzarako hazia erein gainera” (171); “*Hori gutxi bailitzan*, une berean, Loiolako irratiak barreiatuko zituen bertso guztiak” (183); “*Eta hori gutxi bailitzan* inortxo ere ez zen azaldu, kanpotiar zenbait bezala, zabuka itxusi eta baldarrean” (193); “*Hori gutxi bailitzan*, badaki sinbolo eder eta bikainak erabiltzen ere” (200); “*Eta hori dena gutxi bailitzan*, bai Lauaxeta eta bai Lizardi sarituak izan ziren biak” (230).

Paulo Agirrebaltzategi